

СЕКЦІЯ 4 ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 334.72:364.61

DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-3-13>**Басюк Т.П.***кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки і права
Національного університету харчових технологій***Basiuk Tetiana***PhD in Economics,
Associate Professor of the Department of Economics and Law
National University of Food Technologies*

АКТУАЛІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ АСПЕКТІВ СТАРТАП-РУХУ

UPDATING THE SOCIAL ASPECTS OF THE STARTUP MOVEMENT

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню світового і українського стартап-руху, у тому числі його соціальному складнику. Для цього: узагальнено визначення сутності стартапу; виділено основні характеристики стартапу як особливого виду бізнесу; охарактеризовано тенденції і виявлено закономірності розвитку стартапів у світі в сучасних умовах; сформульовано особливості стартап-руху в Україні та візуалізовано за допомогою пелюсткової діаграми її конкурентний профіль згідно із глобальним інноваційним індексом; акцентовано увагу на змісті, значенні й особливостях соціально орієнтованих стартапів; проаналізовано потенціал розвитку українського соціального стартап-руху за критеріями: підтримка уряду, залучення професійних співробітників, розуміння з боку суспільства, достатній зарібок, використання можливостей, доступ до інвестицій; виявлено резерви активізації соціального підприємництва в Україні, яке, своєю чергою, концептуально корелює із соціальними стартапами.

Ключові слова: стартап, соціально орієнтований стартап, соціальне підприємництво, потенціал розвитку стартап-руху, інноваційний індекс України.

АННОТАЦІЯ

Статья посвящена исследованию мирового и украинского стартап-движения, в том числе его социальной составляющей. Для этого: обобщены определения сущности стартапа; выделены основные характеристики стартапа как особого вида бизнеса; охарактеризованы тенденции и выявлены закономерности развития стартапов в мире в современных условиях; сформулированы особенности стартап-движения в Украине и визуализирован с помощью лепестковой диаграммы ее конкурентный профиль в соответствии с глобальным инновационным индексом; акцентировано внимание на содержании, смысле и особенностях социально ориентированных стартапов; проанализирован потенциал развития украинского социального стартап-движения согласно критериям: поддержка правительства, привлечение профессиональных сотрудников, понимание со стороны общества, достаточный заработок, использование возможностей, доступ к инвестициям; выявлены резервы активизации социального предпринимательства в Украине, которое, в свою очередь, концептуально коррелирует с социальными стартапами.

Ключевые слова: стартап, социально ориентированный стартап, социальное предпринимательство, потенциал развития стартап-движения, инновационный индекс Украины.

ANNOTATION

The article is devoted to the research of world and Ukrainian startup movement, including its social component. The rapid development of the process of creating startups in the world, as well as the need to highlight the peculiarities of the development of certain types of their actualizes scientific and practical research in this direction. Despite the already accumulated knowledge in this area, there is some lack of research on socially oriented startups, the number of which is actively growing worldwide. Due to the active variability in this area it is necessary to constantly monitor the dynamics, identify the causes of changes and peculiarities of the startup movement both in the world as a whole and in a particular country due to global factors and trends. To this end, the article presents the results of the author's scientific and practical research, which consists of the following: generalized definitions of the essence of the startup and focuses on its main distinguishing characteristics; the main characteristics of a startup as a special kind of business are highlighted; trends are described and regularities of startup development in the world in the modern conditions are revealed; the structure of the set of startups registered on the Startup Ranking platform is analyzed; peculiarities of the startup movement in Ukraine were formulated; based on the global innovation index and with the help of a radar chart the competitive profile of Ukraine was visualized; the areas on which attention and resources should be focused to create a favorable innovation climate in the country were highlighted; focus on the content, meaning and peculiarities of socially oriented startups; analyzed the potential for the development of Ukrainian social startup movement according to the criteria: government support, the possibility of attracting professional staff, understanding on the part of society, sufficient earnings, use of opportunities, access to investment; identified reserves for the activation of social entrepreneurship in Ukraine, which, in turn, conceptually correlates with social startups.

Key words: startup, socially oriented startup, social entrepreneurship, development potential of the start-up movement, innovation index of Ukraine.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Поняття стартапу вперше було згадано лише в середині минулого століття, а вже в 2000-х роках із розвитком комп'ютерних технологій почали активно створюватися стартапи у сфері ІТ і певний час ототожнювалися лише зі згаданою сферою. Активізація стартап-руху через створення особливих проєктів у різноманіт-

них сферах та наукові дослідження цього явища сприяли формуванню і розвитку суспільної думки стосовно сутності, особливостей і видів стартапів. Але до цього часу залишається відкритим питання формулювання єдиного й універсального визначення поняття «стартап». Науковці у своїх працях по-різному виділяють і акцентують увагу на особливих ознаках стартапів та їх видах. Зумовлюється це тим, що стартап має велику кількість характеристик: сфера інновації, місія, етапи формування і зростання, масштабованість, невизначеність тощо. Особливої уваги на сучасному етапі розвитку стартап-руху потребують соціально відповідальні стартапи, які розглядаються як рушійна сила соціального підприємництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Класичними представниками зарубіжних науково-практичних досліджень теми стартапів були Стів Бланк, Боб Дорф, Пол Грем, Ерік Рісс, Наом Вассерман. Серед українських науковців, що вивчали і висвітлювали означену тему у своїх наукових працях, необхідно виділити Є. Чазова, М. Бабич, О. Мрихіну, О. Гавриш, К. Бояринову, К. Копішинську, Р. Баб'ячок, І. Кульчицького.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Згадані науковці, практики, експерти у своїх доробках приділили увагу сутності, видам, етапам розвитку, бізнес-моделям, джерелам фінансування стартапів. Поряд із цим недостатньо уваги було приділено дослідженню тенденцій розвитку світового і українського стартап-руху, передумовам та особливостям створення соціальних стартапів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). З огляду на зазначене, дослідження динаміки кількості, складу, структури, передумов створення стартапів, причин активного збільшення соціально орієнтованих стартапів у світі і в Україні є завданням даної наукової роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У загальному вигляді під стартапом (з англ. start-up – дослівно «той, що стартує», «бізнес з нуля») розуміють нещодавно створену компанію (можливо, ще не зареєстровану офіційно, але яка планує стати офіційною), в основі якої лежать інновації або інноваційні технології, котра не вийшла на ринок або лише почала на нього виходити, а також яка володіє обмеженими ресурсами. Для повного розуміння необхідно процитувати фундаторів

теоретико-практичного дослідження у цій сфері Стіва Бланка, Еріка Ріса, Пола Грема (табл. 1).

Опираючись на зазначені висловлювання, що наведені в таблиці, можна сформулювати таке: стартап – це компанія, що створена на короткій строк і яка з високим ступенем ризику впроваджує інноваційну ідею на ринок із метою задоволення потреб споживачів шляхом продажу йому продукту чи надання послуги.

Стартап створюється для виконання конкретних функцій, тому основою для його успішної реалізації є його інноваційна ідея. Для залучення уваги інвесторів і потенційних споживачів ідея повинна бути затребуваною і суміщати у собі простоту, корисність, оригінальність і в певних випадках нестандартність. Ідея може видозмінюватися і змінюватися кардинально протягом становлення стартапу і проходження ним усіх стадій розвитку.

Загалом основними характерними рисами стартапу як особливого виду бізнесу є: 1) орієнтація на інновації; 2) обмеженість у ресурсах; 3) стрімкий розвиток; 4) високий рівень ризику. Незважаючи на вказані особливості, які є передумовами низки проблем, пов'язаних із започаткуванням і успішним розвитком стартапів, можемо стверджувати, що активність стартап-руху є високою. Згідно з даними Global Entrepreneurship Monitor, у 2016 р. 472 млн підприємців проводили активну роботу з розроблення і просування інноваційних ідей, за цей період було зареєстровано 305 млн стартапів. У середньому ж кожного року в світі реєструється 100 млн стартапів [4].

Проекти стартапів у різних країнах світу впродовж останніх років характеризуються певними закономірностями та тенденціями розвитку [5]:

1. Підприємницьке новаторство майже повністю побудовано на засадах Інтернету та інформаційно-комунікаційних технологій.

2. В епоху технологій стартапи переважно ґрунтуються на результатах досліджень і розробок.

3. Стартапи, що розвиваються в екосистемі, пов'язані з глобальним комплексом знань, мають більшу спроможність до створення світових бізнес-моделей, оскільки вони мають доступ до міжнародних ринків.

4. Основними засобами поширення обізнаності цільової аудиторії про сам стартап є соціальні мережі. Twitter, Facebook, Instagram, YouTube тощо нині є провідними рекламними панелями в Інтернеті завдяки можливості охоплення потенційних клієнтів. Саме цим пояснюється встановлення на сервісі Startup Ranking як головного критерію ранжування стартапів – SR Score, який відображає затребуваність стартапу в Ін-

Таблиця 1

Визначення стартапу

Стів Бланк – підприємець, автор книги The startup owner's manual	Стартап – це тимчасова організація, яка займається пошуком масштабованої, повторюваної, вигідної бізнес-моделі [1].
Ерік Ріс – автор книги The lean startup	Стартап – це організація, яка створює новий продукт чи нову послугу в умовах високого рівня невизначеності [2].
Пол Грем – засновник венчурного фонду Y Combinator	Стартап – це компанія, що створена для швидкого зростання. Стартап – це компанія, що не знайшла свою стійку бізнес-модель [3].

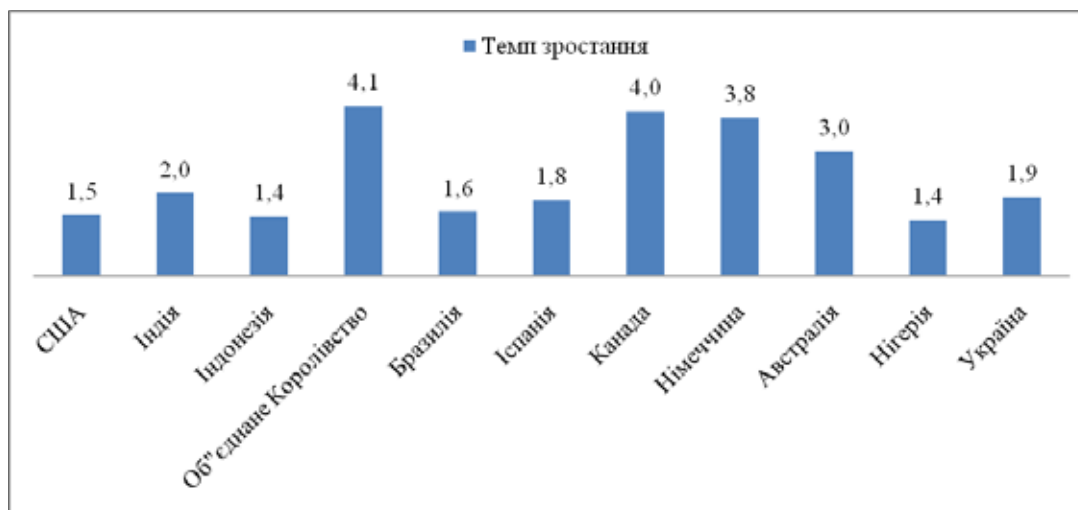

Рис. 1. Темпи зростання кількості стартапів у ТОП-10 країнах світу і в Україні у 2016–2020 рр. згідно з даними платформи Startup Ranking

тернеті та його соціальний вплив і змінюється в межах від 0 до 100 тис. Згідно з даними, найвищий рівень SR Score – 89 965 на квітень 2020 р. у канадського стартапу The Premier Photography Community, а найнижчий, який ураховується у рейтингу, – 153 у великої кількості стартапів.

Динаміка рейтингу ТОП-10 країн за кількістю успішних зареєстрованих на платформі стартапів (рис. 1) засвідчує постійне зростання кількості стартапів у світі.

У 2016 р. на платформі було представлено стартапи лише 137 країн, а в 2020 р. ця кількість зросла до 192. Згідно з представленими даними, найбільшими темпами у 2016–2020 рр. зростала кількість успішних стартапів в Об'єднаному Королівстві, що дало йому змогу вийти на третє місце в загальному рейтингу країн у 2020 р. і обігнати Індонезію. Практично схожими темпами розвивався стартап-рух у Канаді та Німеччині. Так, Канада завдяки сприятливому середовищу для створення стартапів забезпечила 300% при-

росту їхньої кількості за чотири роки і піднялася із 7-го місця до 4-го, а Німеччина – з 8-го місця на 6-е за зростання у 3,8 рази. Утринчі за досліджуваний період зросла кількість стартапів в Австралії. Досить високими є темпи зростання у лідерів стартап-руху – США та Індії (відповідно в 1,5 та 2 рази). Схожими темпами за досліджуваний період зросла кількість стартапів в Україні (в 1,9 рази). Незважаючи на вагомий темп зростання, усі разом країни, які потрапили до ТОП-10 за кількістю стартапів, не в змозі наздогнати США. Остання, займаючи лише 0,5% серед усіх країн світу, представлених в Startup Ranking, створюючи цей відсоток одноосібно, забезпечує 53% усіх зареєстрованих успішних стартапів (рис. 2, 3).

Діаграми на рис. 2 та 3 побудовано на основі поділу всіх країн, представлених у рейтингу, на п'ять груп за кількістю зареєстрованих стартапів. Згідно із цим, до групи з дуже високою активністю щодо створення стартапів (понад 10 тис зареєстрованих на платформі успішних стартапів) попала

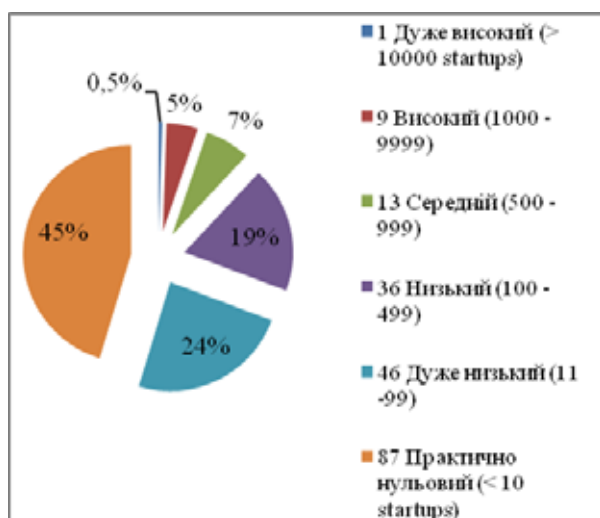

Рис. 2. Структура сукупності країн, представлених у Startup Ranking, 04.2020

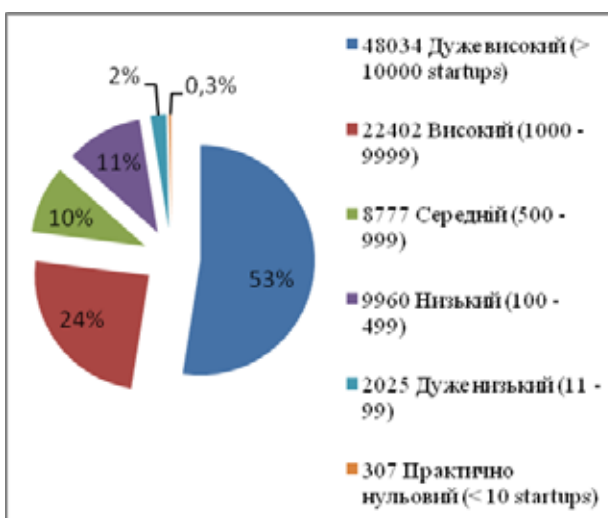

Рис. 3. Структура загальної кількості стартапів, представлених у Startup Ranking, 04.2020

лише одна країна – США, а до групи з практично нульовою кількістю стартапів – 87 країн, що становить 45% від усіх представлених країн. При цьому кількість стартапів цих країн становить лише 0,3% від усієї їхньої сукупності у квітні 2020 р. 48 034 стартапи у США перевищують на 3% загальну кількість стартапів у 191 країні. Поясненням цьому є те, що в США зосереджено 12 із ТОП-30 світових стартап-екосистем [5].

Україна з 270 стартапами на разі відноситься до груп країн із низьким рівнем активності. Зберігаючи вагомий темп зростання кількості успішних, представлених на світовому рівні стартапів, вона має можливість перейти до третьої виділеної групи вже через три-чотири роки. Для цього Україна має достатній інноваційний базис, який визначається глобальним інноваційним індексом, що становив у 2019 р. 37,4 і забезпечив їй 47-е місце у рейтингу зі 129 країн світу [6]. Порівняно з 2108 р. Україна втратила чотири позиції за цим показником, але значно підвищила його порівняно з 2016 р. (56-е місце). Конкурентний профіль України 2019 р. порівняно зі Швейцарією, яка вже декілька років поспіль посідає перше місце, за глобальним інноваційним індексом представлено пелюстковою діаграмою на рис. 4.

Відображений профіль свідчить про особливе відставання України за критерієм «знання і технології» – на 51% індекс нижче, ніж у Швейцарії, який, своєю чергою, склався з урахуванням низького рівня сертифікації менеджменту згідно з ІСО 9001, прямих інвестицій у зарубіжні компанії, щільності бізнесу тощо. Найменше Україна відставала у 2109 р. за критерієм «розвинутість ринкових відносин» – на 37%, що стало можливим завдяки високому рівню розповсюдження вищої освіти серед жінок (перше місце у рейтингу країн), фінансуванню науково-дослідних робіт за рахунок іноземного капіталу, зайнятості у сфері наукоємких послуг. Найвищий індекс по Україні визначено за критерієм «інституції» – 53,9, але за рахунок того, що практично всі країни,

які представлені у рейтингу, мають ще вищий його рівень, вона посіла лише 96-е місце. Таким чином, можна чітко сформулювати, що Україна, маючи значний потенціал розвитку стартап-руху, демонструє його через активне створення стартапів, особливо у сфері IT-технологій, а також через створення інфраструктурних суб'єктів (акселераторів, бізнес-інкубаторів, бізнес-центрів тощо).

Аналізуючи тенденції розвитку загальносвітового стартап-руху, варто виділити збільшення частки соціально орієнтованих стартапів. Поступова переорієнтація громадської свідомості на необхідність вирішення проблем, пов'язаних з екологією, освітою, медициною, харчуванням, соціальним захистом окремих верств населення, призвела до активного поширення у світі соціального підприємництва, яке концептуально корелює із соціально орієнтованими стартапами.

«Соціальні стартапи – це некомерційні інноваційні структури, що прагнуть змінити світ на краще», – зазначає Стів Бланк [1, с. 10]. Варто ще раз означити, що соціально орієнтовані стартапи пропонують вирішувати проблеми людства інноваційними методами. Незважаючи на соціальну місію, вони можуть бути комерційно успішними і стати активними представниками соціального підприємництва. У 2019 р. в Європі найбільш успішними було визнано десять соціально орієнтованих стартапів [7]: Agricoool (Франція, агротехнології), Arborea (Англія, очищення повітря), ChargedUp (Англія, сервіс для смартфонів), Feelif (Словенія, мультимедійні пристрої, мультисервісні цифрові ігри, освітній контент для сліпих і малозрячих), Koovee (Франція, екологічні столові прибори), Orange Fiber (Італія, виготовлення екологічної тканини), Solar Foods (Фінляндія, виробництво їстівного білка з води, повітря і електроенергії), Sustainer Homes (Нідерланди, вирішення житлової проблеми за допомогою модульних будинків), Too Good To Go (Данія, вирішення проблеми харчових відходів), Chatterbox (Англія,

Рис. 4. Конкурентний профіль України за глобальним інноваційним індексом у 2019 р.

освіта біженців рідною мовою). До недавнього часу стартапи переважно були спрямовані на вирішення екологічних проблем, але, з огляду на останні події у світі (пандемія COVID-19), можна припустити, що значно зростає частка інноваційних проєктів у сфері охорони здоров'я і життя людей.

Лідером Європейського регіону у створенні соціально орієнтованих стартапів і розвитку соціального підприємництва вважається Велика Британія, де зараз налічується 471 тис соціальне підприємство, що забезпечує працею майже 1,44 млн людей (5% зайнятих) і створює 3% ВВП країни. Соціальні підприємства залучені в кожен сектор економіки країни: будівництво, транспорт, переробку відходів, торгівлю, громадське харчування, «зелену енергетику» та навіть театр. За підсумками 2019 р. 59% соціальних підприємств Великої Британії працевлаштовують людей з уразливих груп, 28% працюють у найбільш депресивних районах країни [8].

Інновації, на основі яких соціальні стартапи будують свій бізнес, можуть бути як глобальними (тобто бути інноваціями у всьому світі), так і локальними (тобто бути інновацією в окремо взятій країні або регіоні, але при цьому в інших країнах ця технологія вже не є інноваційною). На думку фахівців, створити в Україні соціально орієнтований стартап на комерційній основі, який потенційно може стати успішним локальним соціальним підприємством, а в подальшому глобальною компанією, цілком реально. Проте розвивати соціальні стартапи з території України на практиці вкрай складно.

Thomson Reuters Foundation у партнерстві з корпоративною програмою Deutsche Bank's CSR Made For Good Globally склала міжнародний рейтинг «Найкраща країна для соціальних підприємців у 2019 році». Експертна оцінка проводилася за критеріями: підтримка уряду, залучення професійних співробітників, розуміння з боку суспільства, достатній зарібок, використання можливостей, доступ до інвестицій. Топ-10 – це Канада, Австралія, Франція, Бельгія, Сінгапур, Данія, Нідерланди, Фінляндія, Індонезія, Чилі. З найближчих сусідів України Польща посідає 35-е місце, Росія – 23-є, Туреччина – 42-е [9]. Україна – поза межами рейтингу, бо його складено на базі 45 країн із найбільшими економіками світу за показником ВВП.

Оцінка потенціалу розвитку українського соціально орієнтованого стартап-руху відповідно до виділених критеріїв підтверджує раніше зазначену тезу про наявні бар'єри на цьому шляху. Підтримка з боку державної влади в Україні має проявлятися через створення відповідного законодавчого поля і державних програм підтримки.

Єдине офіційне згадування про соціальне підприємництво на рівні державних політик є в Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва на період до 2020 р. – сприяння його розвитку. Але розроблена стратегія не набула практичного втілення через зміну влади

в країні. У межах ініційованого експертними організаціями проєкту «Соціальне підприємництво в Україні: досягнення соціальних змін за ініціативою знизу» за підтримки ЄС в Україні 2019 р. було розроблено Зелену книгу із соціального підприємництва. Цей проєкт, а також Концепція розвитку соціального підприємництва в Україні, яка містить пропозиції 20 представників експертних організацій та соціальних підприємців щодо розвитку законодавства про соціальне підприємництво та бачення можливостей підтримки на рівні держави й органів місцевого самоврядування, не є сьогодні пріоритетними для розгляду урядом країни.

Залучення професійних співробітників до соціальних підприємств обмежується браком коштів засновників, які змушені працювати від року до трьох на волонтерських засадах, аби досягнути точки беззбитковості і мати можливість оплачувати власну і найману працю. У міжнародній практиці ця проблема вирішується програмами підтримки соціальних стартапів

Організатори згаданого вище міжнародного рейтингу зазначають, що в середньому лише 54% населення розуміються на концепції соціального підприємництва і позитивно ставляться до неї. І хоча в Україні жодних досліджень із цього питання ще не проводилося, є всі підстави вважати, що цей показник набагато нижчий. Однак є група людей, які готові підтримувати цей новий сектор соціальної економіки. Щоб збільшити цей прошарок громадян і зробити соціальні підприємства впізнаваними та зрозумілими для суспільства, необхідна активність самих соціальних підприємців у популяризації своєї діяльності.

Підвищений суспільний інтерес до соціального підприємництва створює для соціальних стартапів різноманітні можливості навчання. За даними координатора проєкту «Соціальне підприємництво в Україні: досягнення соціальних змін за ініціативою знизу» Дмитра Гаврилюка, лише протягом 2019 р. було проведено дванадцять гаражів ідей, чотири хакатони і літня школа бізнес-навичок із соціального підприємництва у 13 містах України, що охопили понад 600 учасників. Міжнародна школа соціального підприємництва SELab презентувала 14 соціальних стартапів – випускників першої акселераційної програми. Друга програма цієї школи вже об'єднала 21 команду з різних міст України, які представили поряд із «традиційними» підприємствами, орієнтованими на працевлаштування та інтеграцію людей з інвалідністю, проєкти, спрямовані на працевлаштування літніх людей, переробку вторинної сировини, популяризацію спорту та екологічної свідомості.

В Україні єдиною постійною можливістю отримати інвестиції для соціального підприємства є програма доступного кредитування для соціальних підприємств, що реалізується Western NIS Enterprise Fund спільно з «Ощадбанком» і «Кредобанком». Єдиним приватним фондом, стратегія якого містить підтримку со-

ціальних підприємств, що працюють в інтересах людей з інвалідністю та їх оточення, є Фонд родини Нечитайло. Також зростає інтерес до соціального інвестування з боку приватних інвесторів. У 2019–2020 рр. за кошт останніх було реалізовано проекти: «Промприлад. Реновація» в Івано-Франківську, «Коцюбинський 220» у Вінниці, відкрито успішно функціонуючий київський ресторан URBAN 500, соціальний ресторан «Сніг на голову» в Харкові.

Однак наявні ресурси не покривають усіх потреб, їх недостатньо для тієї кількості ініціатив, які з'являються завдяки всім школам та акселераційним програмам. Саме тому консорціум у складі чотирьох організацій – SILab Ukraine, WNISEF, School of ME, Child Fund Deutschland – оголосив про намір сформувати та пілотувати протягом 2020 р. Український соціальний венчурний фонд для підтримки соціальних стартапів.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, у контексті дослідження вибраної проблематики встановлено, що активізація розвитку соціально орієнтованого стартап-руху в Україні потребує: закріплення терміна «соціальне підприємство» на рівні Концепції розвитку соціального підприємництва; розбудови екосистеми, яка забезпечить доступ до знань, менторської підтримки та ресурсів; перевтілення частини благодійників у венчурних філантропів та соціальних інвесторів, які стануть «ангелами» для нових соціальних стартапів. Поза сумнівами, соціальне підприємництво в Україні має зайняти вільну нішу в економіці та суспільстві. Сьогодні необхідне багатоаспектне критичне узагальнення накопиченого світового досвіду щодо організації функціонування стартапів, створення сучасного механізму підвищення результативності їхньої роботи для вітчизняної економіки з огляду на їх значущість і можливості забезпечення успішного розвитку українських підприємств.

Досвід економічно розвинених країн, в яких соціальне підприємництво у цілому і соціальні стартапи зокрема розглядаються як значний ресурс для суспільства і держави у вирішенні багатьох проблем, демонструє генерування і підтримку консолідованої відповідальності держави, бізнесу, науки, освіти, громадських організацій. Логіка консолідованих дій провідних соціальних сил є такою: соціальні партнери мають не тільки свої специфічні інтереси, а й спільні цілі; їх об'єднують певні цивілізаційні цінності, вони репрезентовані тими самими громадянами. За цих умов між ними можуть і мають бути партнерські відносини, які передбачають спільну, консолідовану відповідальність. І вони (партнери) можуть і мають зробити свій посильний внесок у суспільний добробут, стійкий розвиток особистості, громади, регіону, країни. Цей аспект є досить проблемним в Україні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Steve Blank and Bob Dorf. The startup owner's manual: The Step-By-Step Guide for Building a Great Company. K&S Ranch: Incorporated, 2012. 571 p. URL: <https://steveblank.com/books-for-startups/> (дата звернення: 04.04.2020).
2. Ries E. The lean startup: how today's entrepreneurs use continuous innovation to create radically successful businesses. New York : Crown Business, 2011. 103 p.
3. Graham P. Startup = growth. 2012. URL: <https://www.paulgraham.com/growth.html> (дата звернення: 04.04.2020).
4. Global Entrepreneurship Monitor : вебсайт. URL: <http://www.gemconsortium.org>. (дата звернення: 10.04.2020).
5. Global Startup Ecosystem Report 2019. URL: <https://startup-genome.com/reports/global-startup-ecosystem-report-2019> (дата звернення: 12.04.2020).
6. The Global Innovation Index (GII) 2019: Creating Healthy Lives – The Future of Medical Innovation. URL: <https://www.globalinnovationindex.org/home> (дата звернення: 26.04.2020).
7. Trajkovska Bojana. 10 success stories showing that social entrepreneurship can be profitable. URL: <https://www.eu-startups.com/2019/06/10-success-stories-showing-that-social-entrepreneurship-can-be-profitable/> (дата звернення: 30.04.2020).
8. The Power of Social Enterprise Report : вебсайт. URL: <https://www.pne.org/wp-content/uploads/2019/06/Social-Enterprises-Research-Report.pdf> (дата звернення: 16.05.2020).
9. The best place to be a social entrepreneur 2019 : вебсайт. URL: <http://poll2019.trust.org/expert-views/item/?id=ce41c448-6e8e-4b47-ba9e-7b5627ec51c5> (дата звернення: 17.05.2020).

REFERENCES:

1. Steve Blank and Bob Dorf. The startup owner's manual: The Step-By-Step Guide for Building a Great Company. K&S Ranch: Incorporated, 2012. 571 p. URL: <https://steveblank.com/books-for-startups/> (accessed: 04.04.2020)
2. Ries E. The lean startup: how today's entrepreneurs use continuous innovation to create radically successful businesses. New York: Crown Business, 2011. P. 103.
3. Graham P. Startup = growth. 2012. URL: <https://www.paulgraham.com/growth.html> (accessed: 04.04.2020)
4. Global Entrepreneurship Monitor: веб-сайт. URL: <http://www.gemconsortium.org> (accessed: 10.04.2020).
5. Global Startup Ecosystem Report 2019. URL: <https://startup-genome.com/reports/global-startup-ecosystem-report-2019> (accessed: 12.04.2020).
6. The Global Innovation Index (GII) 2019: Creating Healthy Lives – The Future of Medical Innovation. URL: <https://www.globalinnovationindex.org/home> (accessed: 26.04.2020).
7. Trajkovska Bojana. 10 success stories showing that social entrepreneurship can be profitable. URL: <https://www.eu-startups.com/2019/06/10-success-stories-showing-that-social-entrepreneurship-can-be-profitable/> (accessed: 30.04.2020).
8. The Power of Social Enterprise Report. URL: <https://www.pne.org/wp-content/uploads/2019/06/Social-Enterprises-Research-Report.pdf> (accessed: 16.05.2020).
9. The best place to be a social entrepreneur 2019. URL: <http://poll2019.trust.org/expert-views/item/?id=ce41c448-6e8e-4b47-ba9e-7b5627ec51c5> (accessed: 17.05.2020).